विद्यालय सुपरिवेक्षणमा स्रोतव्यक्तिको भूमिका

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय शैक्षिक योजना
तथा व्यवस्थापन अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह
दोस्रो वर्षको (EPM.ED 598) आंशिक
आवश्यकता परिपूर्तिका लागि
तयार गरिएको

शोध-पत्र

शोधार्थी
हिमप्रसाद सुवेदी
एम्.एड्. द्वितीय वर्ष
क्याम्पस रोल्नं. ३००।२०६४।२०६५
त्रि.वि. दर्ता न १६७८५-८६
परीक्षा रोल नं. २१४००६

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग
इन्द्रपुर, मोरङ

चैत्र, २०६९

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस
SUKUNA MULTIPLE CAMPUS

इन्द्रपुर, मोरङ
INDRAPUR, MORANG
स्थापित - २०४८

०२१-५४५६१७
021-545717

पत्र सङ्ख्या : ....
चलानी नम्बर :........... मिति :............................

विषय : स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग स्नातकोत्तर तहको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नका निमित्त शोधकर्ता श्री हिमप्रसाद सुवेदीद्वारा तयार पारिएको “विद्यालय सुपरिवेक्षणमा स्रोतकेन्द्रको भूमिका विषयक शोधपत्रलाई स्वीकृति प्रदान गरिएकोछ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

क.स.	नाम	पद	हस्ताक्षर
१.	लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठ	विभागीय प्रमुख तथा शोध निर्देशक	....
२.			
३.			
४.			

मिति : ....

कृतज्ञाता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग, स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नका लागि तयार पारिएको प्रस्तुत शोधपत्र पाँचथर जिल्लाको प्राथमिक विद्यालय सुपरिवेक्षणमा स्रोतकेन्द्रको भूमिकाको अध्ययनसँग समबन्धित छ । यस विषयमा शोध गर्ने अवसर प्रदान गरेकोमा शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग, सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, इन्द्रपुर मोरङप्रति आभार प्रकट गर्दछु । विद्यालय सुपरिवेक्षणमा स्रोतकेन्द्रको भूमिकाको सन्दर्भमा स्थलगत रूपमा सम्बन्धित वि.नि. स्रोत शिक्षक, प्र.अ., वि.व्य.स. पदाधिकारी तथा, शिक्षकहरूबाट प्राप्त तथ्याङ्क एवम् जानकारीको आधारमा तयार पारिएको हुनाले सम्बन्धित क्षेत्रमा यो शोधपत्र उपयोगी हुने कुरामा आशावादी छु ।

यो शोधपत्र तयार गर्न सल्लाह, सुझाव तथा कुशल निर्देशन दिई शोध निर्देशन गर्नु भएका श्रद्धेय विभागीय प्रमुख तथा शोध निर्देशक लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । आफ्ना अनकौं व्यस्तताको बाबजुद अमूल्य सहयोग र शोधकार्यमा सहयोग र निर्देशन गर्नु हुने आदरणीय गुरु द्वय प्रेमप्रसाद भट्टराई र गणेश दाहालप्रति आभारी छु । सूचना तथा तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने कममा आफ्नो अमूल्य समय, सूचना र ज्ञानकारी प्रदान गर्नुहुने वि.नि., स्रोत शिक्षक, वि.व्य.स. पदाधिकारी प्र.अ. तथा शिक्षकज्यूहरूलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु । शोधकार्यमा सल्लाह, सुझाव र निर्देशन दिई हौसला प्रदान गर्नु हुने पाँचथर जिल्लाका तत्कालिन जि.शि.अ. अर्जुन निरौला ज्यूप्रति विशेष आभार प्रकट गर्न चाहन्छु । अन्त्यमा शोधपत्रको कम्प्युटर टाइप गरी सहयोग गर्नु हुने स्वागत कम्प्युटर कम्युनिकेसनका पद्मा भट्टराई प्रति हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

हिमप्रसाद सुवेदी

शोधसार

यस सोधपत्रमा प्राथमिक तहको विद्यालय सुपरिवेक्षणमा स्रोतव्यक्तिको भूमिकाको विश्लेषण गर्ने मुख्य उद्देश्य राखिएको छ । स्रोत व्यक्तिका वर्तमान कार्यहरुको विश्लेषणात्मक अध्ययन गरी स्रोतकेन्द्रका मुख्य-मुख्य समस्या र ती समस्या समाधान गर्ने सुझावहरु प्रस्तुत गरिएको छ ।

पाँचथर जिल्लाका पञ्चमी, नागी र च्याङ्थापु स्रोतकेन्द्रमा गरिएको यस अध्ययनमा त्यस अन्तर्गत रहेका स्रोत व्यक्ति, वि.व्य.स. अध्यक्षहरु, प्र.अ., शिक्षक तथा विद्यार्थीहरुलाई कुल जनसंख्याको रुपमा लिइएको छ । स्रोत व्यक्ति, वि.व्य.स.अध्यक्ष एवं प्र.अ. हरु उद्देश्यपूर्ण नमूना छनोट विधि र स्रोतकेन्द्र, विद्यालय एवं शिक्षकहरु चिठ्टा प्रणाली नमूना छनोट विधि प्रयोग गरी छनौट गरिएको छ । यो सर्वेक्षणमा आधारित अध्ययन विधि हो । यो शोधपत्र परिमाणात्मक र गुणात्मक मिश्रित ढाँचामा तयार पारिएको छ । अध्ययनलाई प्रा.वि., नि.मा.वि., मा.वि. र उ.मा.वि. गरी कुल ६७ मध्ये २२ विद्यालयमा सिमित गरिएको यस अध्ययनबाट प्राप्त तथ्याङ्कहरुलाई तालिका प्रतिशत र औसतमा देखाई व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ ।

अध्ययनमा प्राप्त भएका तथ्याङ्कहरुको विश्लेषण गर्दा आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा परियोजना अन्तर्गत स्रोतकेन्द्र प्रणाली अधिराज्यव्यापी रुपमा लागू गरिएपछि पाँचथर जिल्लाका शैक्षिक सूचकहरुमा उल्लेख्य सुधार आएको पाइएको छ । भौतिक व्यवस्थापनको पक्षमा विद्यालय भवन, थप कक्षाकोठा, खानेपानी, सौचालय, खेलमैदान, विद्यालय कम्पाउण्ड, पुस्तकालय प्रयोगशाला, फुलवारी निर्माण आदि कार्यहरु भएका छन् । शैक्षिक व्यवस्थापन अन्तर्गत शिक्षक तालिम, पाठ्यक्रम प्रवोधिकरण, शैक्षिक सामाग्री निर्माण र प्रयोग सम्बन्धी तालिम, कक्षा अवलोकन एवम् मासिक प्र.अ. बैठक सञ्चालन गरी अनुर्तिण हुने दर तथा शैक्षिक उपलब्धीमा उल्लेख्य सुधार आएको पाइएको छ । वि.नि. स्रोत व्यक्ति, वि.व्य.स. अध्यक्ष तथा प्र.अ.को क्षमता अभिवृद्धि गर्ने संस्थागत व्यवस्था गरी संयुक्त सुपरिवेक्षणको अभ्यास गरिएको छ ।

प्रस्तुत अध्ययनमा स्रोत व्यक्तिबाट सवै विद्यालयमा निरीक्षण सेवा पुग्न नसकेको, निरीक्षण शैक्षिक भन्दा प्रशासनिक हुने गरेको, स्रोत व्यक्ति र शिक्षकबीच विषयगत छलफल कम हुने गरेको स्रोत व्यक्ति र शिक्षकबीच विषयगत छलफल कम हुने गरेको, आर्थिक अभाव, जनशक्ति

अभाव तथा निरीक्षण परिणाममुखी भन्दा औपचारिक बन्ने गरेको पाइयो । अध्ययनमा स्रोत व्यक्तिलाई आर्थिक रुपमा सक्षम गराउनुपर्ने, स्रोतकेन्द्रमा सहायक कर्मचारीको व्यवस्था गर्नुपर्ने, स्पष्ट नीतिनियम बनाउनुपर्ने, दण्ड र पुरस्कारको व्यवस्था गर्नुपर्ने, राजनीतिक हस्तक्षेप हुन नहुने, कार्यसम्पादनम हुन मूल्याङ्कनको आधारमा म्याद थप र पदोन्नतीको व्यवस्था गर्नुपर्ने तथा स्वच्छ शैक्षिक वातावरण निर्माण गर्न सम्बद्ध सवै पक्षले एकतावद्ध भएर प्रयास गर्ने पर्ने सुझावहरु प्रस्तुत गरिएको छ । विद्यालय सुपरिवेक्षणमा स्रोतकेन्द्र प्रणाली एक अनिवार्य अङ्गको रुपमा विकास भई सकेकोले यसलाई थप व्यवस्थित र स्रोत सम्पन्न गराउँदै प्रभावकारी बनाइनु पर्दछ ।

विषयसूची

शीर्षक	पृष्ठ नं.
सिफारिस पत्र	क
स्वीकृति पत्र	ख
कृतज्ञता	ग
सोधसार	घ
विषयसूचि	च
तालिका सूचि	ज
संक्षिप्त शब्दहरुको सूची	झ
परिच्छेद एक : परिचय	
१.१ अध्ययनको पृष्ठभुमि	१
१.२ समस्याको कथन	४
१.३ अध्ययनको औचित्य	६
१.४ अध्ययनको उद्देश्य	७
१.५ अनुसन्धनात्मक प्रश्नहरु	७
१.६ अध्ययनको परिसीमा	७
१.७ मुख्य शब्दहरुको परिभाषा	८
परिच्छेद दुई : शैद्धान्तिक खाका र सम्बन्धीत साहित्यको पुनरावलोकन	
२.१ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	९
२.२ अध्ययनको शैद्धान्तिक ढाँचा	१२
२.३ पुनरावलोकनको उपादेयता	१५
परिच्छेद तिन : अनुसन्धान विधि	
३.१ अनुसन्धान ढाँचा	१७
३.२ अध्ययनको जनसंख्या	१७
३.३ नमूना छनोट	१७
३.४ अनुसन्धानका साधनहरू	१७

३.४.१ अवलोकन फारम १८
३.४.२ प्रश्नावली १८
३.५ तथ्याङ्कका स्रोतहरु १८
३.५.१ प्राथमिक स्रोत १८
३.५.२ द्वितीय स्रोत १८
३.६ तथ्याङ्क संकलन र विश्लेषण विधि १८

परिच्छेद चार : तथ्याङ्कको विश्लेषण र व्याख्या

४.१ विद्यालय सुपरिवेक्षणमा स्रोतव्यक्तिले गरेका कार्यहरु २०
४.१.१ विद्यालय निरिक्षण सम्बन्धी कार्यहरु २१
४.१.२ शिक्षकको क्षमता अभिबृद्धि कार्यक्रम २२
४.१.३ अतिरिक्त क्रियाकलाप सम्बन्धी कार्यहरु २३
४.१.४ समुदाय परिचालन सम्बन्धी कार्यहरु २४
४.१.५ शिक्षक अभिलेख २५
४.१.६ कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन २५
४.२ विद्यालय सुपरिवेक्षणमा स्रोतव्यक्तिको भूमिका २६
४.२.१ विद्यालयहरुको शैक्षिक व्यवस्थापन २६
४.२.२ विद्यालयको भौतिक व्यवस्थापन २८
४.२.३ प्र.अ. तथा व्यवस्थापन समितिलाई तालिम ३०
४.२.४ अतिरिक्त कार्यहरु ३०
४.२.५ परीक्षा सञ्चालन ३१
४.३ स्रोतकेन्द्रका समस्याहरु ३२
४.३.१ विद्यालय संख्या/चाप ३२
४.३.२ कर्मचारी व्यवस्थापन ३३
४.३.३ तालिम कार्यक्रमको व्यवस्थापन ३३
४.३.४ विद्यालय निरिक्षण ३३
४.३.५ विषयगत पृष्ठपोषण ३३
४.४ स्रोतकेन्द्रका समास्या समाधानका विधिहरु ३४
४.४.१ विद्यालयको चाप ३४
४.४.२ कर्मचारी व्यवस्थापन ३५
४.४.३ तालिम कार्यक्रमको व्यवस्थापन ३५
४.४.४ विद्यालय निरिक्षण ३५
४.४.५ विषयगत पृष्ठपोषण ३५

परिच्छेद पाँच : अध्ययनको प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझावहरु

५.१ प्राप्तिहरु ३६
५.२ निष्कर्षहरु ३७
५.३ सुझावहरु ३८
  ५.३.१ नीतिगत तह ३८
  ५.३.२ कार्यान्वयन तह ३९
  ५.३.३ अनुसन्धान तह ३९
सन्दर्भ सामग्री
अनुसूची

तालिका सूची

१. स्रोतव्यक्तिबाट विद्यालयय निरीक्षणको विवरण २१

२. शिक्षक क्षमता अभिबृद्धि सम्बन्धी कार्यक्रमहरुको विवरण २२

३. अतिरिक्त क्रियाकलाप सम्बन्धी विवरण २३

४. समुदाय परिचालन सम्बन्धी कार्यहरुको विवरण २४

५. विद्यालयहरुको शैक्षिक व्यवस्थापन सम्बन्धी विवरण २७

६. विद्यालयहरुको भौतिक व्यवस्थापन सम्बन्धी विवरण २९

७ स्रोतकेन्द्रमा सञ्चालित अतिरिक्त कार्यक्रमहरुको विवरण ३१

केही संक्षिप्त शब्दहरूको पूर्ण रूप

ने.रा.शि.या.आ.	= नेपाल राष्ट्रिय शिक्षा योजना आयोग
रा.शि.प.यो.	= राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजना
प्रा.वि.नि.	= प्राथमिक विधलय निरीक्षक
वि.मा.वि.नि.	= निम्न माध्यमिक विद्यालय निरीक्षक
मा.वि.नि.	= माध्यमिक विधलय निरीक्षक
एस.एल.सी	= स्कुल लिभिङ्ग, सर्टिफिकेट
प्रा.वि.	= प्राथमिक विद्यालय
नि.मा.वि.	= निम्न माध्यमिक विद्यालय
मा.वि.	= माध्यमिक विद्यालय
जि.शि.का.	= जिल्ला शिक्षा काय, लिय
क्षे.शि.नि.	= क्षेत्रीय शिक्षा निर्देश्नालय/निर्देशक
वि.व्य.स.	= विदालय व्यवस्थापन समिति
गा.शि.स.	= गाउँ शिक्षा समिति
जि.शि.स.	= जिल्ला शिक्षा समिति
प्र.अ.	= प्रधानअध्यापक
वि.नि.	= विद्यालय निरीक्षक
जि.शि.अ.	= जिल्ला शिक्षा अधिकारी
जि.शि.का.	= जिल्ला शिक्षा कार्यालाय